

رمضان به روایت مردم هرمزگان

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱/۶، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۳/۲۵)

علی محسنی زاده^۱

حمید اسلامی ده وسطی^۲

سارا صادقی^۳

تنظیم: روح‌انگیز وزیری^۴

چکیده

مراسم ماه مبارک رمضان در میان مسلمانان از قدر و منزلت بالایی برخوردار است. در همه نقاط، برپایی این مراسم از چند روز قبل از رؤیت هلال ماه آغاز می‌شود و تا عید فطر ادامه می‌یابد. در هرمزگان بسیاری از این مراسم میان اهل تشیع و تسنن مشترک است و در کنار یکدیگر این مراسم را برپا می‌کنند. تدارک ماه مبارک رمضان از پانزدهم شعبان شروع می‌شود. پرداخت زکات، پخت نان و شیرینی، کوبیدن گندم، نظافت مساجد و منازل از آداب استقبال از ماه مبارک رمضان است. سه روز مانده به رمضان هم به پیشواز رفته و روزه پیشواز می‌گیرند. استهلال ماه نیز آداب خاص خود را در میان اهل تشیع و تسنن دارد. در گذشته اعلام وقت سحر در ماه مبارک ابزارها و شیوه‌هایی داشت. در این نوشتار به آداب سحری خوردن، افطار کردن، روزه گرفتن کودکان، نحوه برخورد با روزه‌خوار، برگزاری مجالس ختم قرآن، آیین‌های شب‌های احیا، برگزاری مراسم ضربت خوردن و شهادت حضرت علی (ع)، عید مردگان، بدرقه ماه رمضان و روزه صبریات در سه شهر بندر لنگه، میناب و کیش اشاره شده است. داده‌های این مقاله به صورت مشاهده مشارکتی و میدانی توسط فرهنگیان گردآوری شده و به شیوه اسنادی تنظیم شده است.

کلیدواژه‌ها: رمضان در بندر لنگه، رمضان در میناب، رمضان در کیش، رمضان در هرمزگان، افطار، روزه صبریات.

۱. فرهنگیار بندر لنگه

۲. فرهنگیار میناب

۳. فرهنگیار بندر لنگه و کیش

۴. کارشناسی ارشد آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان، (نویسنده مسئول). رایانامه:

مقدمه

ماه مبارک رمضان ماهی مهم و پر از ارج و قرب در میان ماه‌های قمری است. مسلمانان در این ماه تلاش می‌کنند با اجابت دعوت پروردگار، هر چه بیشتر به او نزدیک شوند. در این ماه علاوه بر روزه واجب، انواع دعاها، قرائت قرآن کریم و اعمال مستحبی گوناگون وجود دارد که مسلمانان با اجابت هر کدام از آنها به پروردگار نزدیک‌تر شده و به سوی جایگاه والای بندگی حرکت می‌کنند. اهل تشیع و تسنن استان هرمزگان در این ماه مبارک علاوه بر روزه واجب، آیین‌ها و آداب و سنن متنوعی را برای ادای هر چه بیشتر بندگی به جا می‌آورند. این آداب دینی از استقبال از ماه مبارک تا روزه صبریات (شش روز بعد از عید فطر) را شامل می‌شود.

استقبال از ماه مبارک رمضان

از جمله کارهایی که زنان اهل کیش پیش از ماه رمضان انجام می‌دهند، پاک کردن برنج، پخت نان‌هایی که به مدت یک ماه قابل نگهداری هستند و کوبیدن گندم برای پخت هریسه^۱ است. زنان اهل سنت نیز بعد از ظهر آخرین روز ماه شعبان را به نظافت و آب و جاروی مسجد اختصاص می‌دهند. پس از نظافت، در داخل مسجد عود می‌سوزانند و با گلاب فضای مسجد را خوشبو می‌کنند (صادقی، کیش، ۱۳۸۶). اهالی بندرلنگه نیز از پانزدهم ماه شعبان به فکر پرداخت زکات اموال خود هستند، بنابراین نرخ اموال و دارایی‌های خود را محاسبه و زکات آن را به افراد مستحق و نیازمند می‌دهند تا اموالشان برای ماه رمضان پاک و حلال باشد. همچنین در بندرلنگه هم برای ماه رمضان انواع نان مانند نان نازک مالتیک^۲، فلزی، نان شیرین (چمچمو^۳) بالاتاوه^۴ و خم‌فروش را از پیش می‌پزند. (محسنی‌زاده، بندر لنگه، ۱۳۸۶)

1. hariseh: حلیم

2. mältik

3. čamčamu

4. bälâtâvah

رمضان به روایت مردم هرمزگان ❖ ۱۶۳

روزه پیشواز گرفتن

مردم جزیره کیش و مناطق اطراف آن با روزه پیشواز گرفتن به استقبال ماه رمضان می‌روند. تعدادی از مردم سه روز آخر ماه شعبان و بسیاری فقط روز آخر ماه شعبان را روزه پیشواز می‌گیرند و به این روزه «قربة الی الله» یا به طور خلاصه «قربه» می‌گویند. (صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

آداب رویت هلال ماه رمضان

در حال حاضر، مردم ساکن در جزیره کیش برای اطلاع از نخستین روز ماه رمضان، گوش به رادیو و چشم به تلویزیون می‌سپارند. اما در گذشته با توجه به موقعیت جزیره کیش، مردم خودشان باید از شروع ماه رمضان مطلع و مطمئن می‌شدند؛ به این ترتیب که در این جزیره پیشنمازهای اهل سنت برای رویت هلال ماه رمضان در شب بیست و نهم ماه شعبان بعد از نماز مغرب مردم را مکلف می‌کردند که همگی در حیاط مسجد بایستند و چشم به آسمان بدوزند و دنبال ماه بگردند. شیعیان ماشه^۱ نیز برای استهلال به کنار بندر مینو می‌رفتند و در آنجا به دنبال ماه می‌گشتند. همچنین تعدادی از مردان ساکن در جزیره، «منازل القمر» را می‌شناختند؛ یعنی می‌دانستند که در هر موقع از سال، در چه ساعتی و دقیقاً در کجای آسمان باید دنبال ماه بگردند تا آن را ببینند و اگر ماه قابل رویت بود این افراد پیش‌تر از مردم آن را می‌دیدند. وقتی هلال ماه رمضان رویت می‌شد آن را به همدیگر نشان می‌دادند و یکدیگر را در آغوش می‌گرفتند و آغاز ماه رمضان را به هم تبریک می‌گفتند. بدین ترتیب بعد از مدت کوتاهی همه مردم با خبر می‌شدند که امشب «لیلة الهلال» و فردا نخستین روز ماه رمضان است. در حال حاضر نیز بعد از مطلع شدن از شروع ماه رمضان، به زبان توأم با احترامی همچون «بِالْبَرَكَةِ عَلَيْنَا شَهْرُ الصِّيَامِ» یا «بِالْبَرَكَةِ عَلَيْنَا شَهْرُ الرَّمْضَانَ» حلول این ماه را تبریک می‌گویند و طرف مقابل هم پاسخ می‌دهد: «عَلَيْنَا وَ عَلَيكُمْ».

۱. māšeh: نام یکی از آبادی‌های کیش است.

۱۶۴ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

مردم آبادی‌های مختلف جزیره کیش برای باخیر شدن از وضعیت ماه با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کردند. اگر شب بیست و نهم شعبان، ماه را نمی‌دیدند، «اکمال‌العهده» می‌کردند؛ یعنی قرار را بر این می‌گذاشتند که ماه شعبان آن سال سی روز است و با یک روز فاصله روزه می‌گرفتند. در میان اهل سنت هم رسم است که در نخستین شب ماه رمضان پیش‌نماز اهل سنت بعد از خواندن نماز عشاء با صدای بلند می‌گوید: «رَحِمَ اللَّهُ مَنْ نَوَا صَوْمَ غَدًا»؛ یعنی «رحمت خداوند بر آن کسی که نیت کرد برای روزه» و مردم بعد از گفتن «انشاءالله تعالی» و «نَوَيْتُ صَوْمَ يَوْمِ أَيَّامِ شَهْرِ الرَّمْضَانَ طَاعَتِهِ اللَّهُ التَّعَالَى» به طور دسته‌جمعی نیت می‌کنند که برای ماه رمضان روزه بگیرند. پس از آن، همه با هم از جا برمی‌خیزند که «نماز وتر» و «نماز تراویح^۱» را بخوانند و از اولین شب ماه رمضان تا پایان این نمازها در تمام شب‌های ماه رمضان بلافاصله بعد از نماز عشا به صورت جماعت برگزار می‌شود. (صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

در بندرلنگه نیز از غروب بیست و نهم یا سی‌ام ماه شعبان، بعد از نماز مغرب مردم، بویژه کسانی که چشمان تیزبین دارند، به پشت‌بام مسجدها و منازل می‌روند تا بتوانند هلال ماه رمضان را رویت کنند. اگر کسی هلال ماه را دید، به دیگران هم نشان می‌دهد و زمانی که چند نفر تیزبین ماه را دیدند و متفق‌القول شدند به مدرسه علوم دینی بندرلنگه اطلاع می‌دهند و آنها را احضار می‌کنند. مجتهد دینی سؤال‌هایی از آنها می‌پرسد و اگر نیاز به سوگند خوردن باشد، آنها که مدعی رویت هلال ماه رمضان هستند، باید سوگند یاد کنند که هلال ماه را درست دیده‌اند. هنگامی که مجتهد مطمئن شد که آنها راست می‌گویند، از بلندگوهای مساجد حلول ماه رمضان را به مردم اطلاع می‌دهند. البته از روستاها و شهرهای اطراف بندرلنگه نیز تا هنگام سحر به صورت تلفنی با مدرسه علوم دینی در تماس هستند تا خبر قطعی رویت هلال ماه رمضان از روستاها یا شهرهای اطراف به بندرلنگه برسد. ذکر این نکته ضروری است که شهرها و روستاهایی که در مشرق بندرلنگه واقع شده‌اند مانند قشم، خمیر و بندرعباس و

۱. در شرح اسلام، نام چهار رکعت نماز نافله‌ای است که در شب‌های ماه رمضان گذارده می‌شود و از سنن مؤکد است.

(دهخدا)

رمضان به روایت مردم هرمزگان ❖ ۱۶۵

همچنین در غرب بندرلنگه تا بیست کیلومتر بعد از روستای بندر بستانه، از افق بندرلنگه پیروی می‌کنند و با دیدن هلال ماه رمضان در این بندر اهالی مناطق نام برده شده، روزه می‌گیرند اما از مناطق چارک یا گاوبندی (پارسیان) به بعد برای روزه گرفتن دیگر از بندرلنگه پیروی نمی‌کنند و چون افق آنها به افق دبی نزدیک می‌شود، مبنای آغاز ماه رمضان و روزه گرفتن را رؤیت هلال ماه در امارات متحده عربی و شهر دبی می‌گذارند. (محسنی‌زاده، بندرلنگه، ۱۳۸۶)

ابزارهای اعلام وقت سحر

تا چند سال پیش در جزیره کیش، بیدار کردن مردم، برای خوردن سحری، بر عهده «امسحر» بود. امسحرها کسانی بودند که تمام کوچه‌ها و خیابان‌های آبادی را زیر پا می‌گذاشتند و در حالی که به شیوه خاصی طبل می‌زدند، این عبارات را با صدای بلند فریاد می‌زدند:

گوم السَّحَرِ یا صائِم

وَأَذْكَرُ رَبُّكَ الدَّائِم

بلند شو و سحری بخور ای کسی که خوابیده‌ای، ذکر خدای جاوید را بگو

گوم السَّحَرِ یا نائم

وَأَذْكَرُ رَبُّكَ الدَّائِم

بلند شو و سحری بخور ای کسی که خوابیده‌ای، ذکر خدای جاوید را بگو

گوم صَلِّ گوم صوم

إِسْمَعِ نَصِيحَتِ بوجسوم

بلند شو نماز بخوان، بلند شو روزه بگیر، نصیحت «بوجسوم» را گوش کن

کار امسحرها از حدود دو ساعت قبل از اذان صبح شروع می‌شد و تا نیم ساعت قبل از اذان ادامه پیدا می‌کرد. مردم، این ساعت از شبانه‌روز را در سرتاسر طول سال «اذا دِكِ الْمُسَحَّرِ» می‌نامند.

امسحرها برای انجام این کار نه با مردم قرارداد می‌بستند و نه مزد دریافت می‌کردند. اهالی بندرلنگه در روز عید فطر به امسحر که در کوچه‌ها به راه می‌افتاد و با طبل زدن، رؤیت هلال ماه شوال و فرارسیدن عید فطر را خبر می‌داد، هدایایی که بیشتر مواد

۱۶۶ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

خوارکی بود، می دادند و این گونه از او تشکر می کردند. اما اگر کسی آن قدر فقیر بود که نمی توانست هدیه ای در روز عید فطر به امسحر بدهد، در وقت سحر که امسحر مناجات خوانی می کرد با خود کاسه ای آب به دم در می آورد و در پشت سر امسحر به زمین می ریخت؛ امسحر هم برای او دعا می کرد و به راهش ادامه می داد. امسحرها تا حدود اوایل دهه هفتاد به کار خود ادامه می دادند اما از زمانی که استفاده از رادیو و تلویزیون همگانی شد، به تدریج کار امسحرها نیز از رونق افتاد. در حال حاضر، مردم با صدای زنگ ساعت از خواب برمی خیزند و برای خوردن سحری، خود را با برنامه های رادیو و تلویزیون هماهنگ می کنند. علاوه بر این، اگر کسی متوجه شود همسایه ای در خواب مانده است، زنگ در خانه اش را به صدا درمی آورد یا بعضی ها با زنگ تلفن زمان سحری را به دیگران اطلاع می دهند. (صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

در بندرلنگه نیز افزون بر مناجات خوانی بر روی گلدسته های مساجد، افرادی هم هستند که در کوچه های محله با کوبیدن بر دهل یا پی ت نفت و جار زدن به زبان فارسی که «برخیزید سحری، برخیزید سحری» یا عربی که «قم قم سحری، قم قم سحری»، مردم را بیدار می کنند. (محسنی زاده، بندرلنگه، ۱۳۸۶)

اهالی میناب با بانگ خروس یا نگاه کردن به ستاره ها برای سحری بیدار می شدند. گاهی نیز با شنیدن آواز پرنده های بومی متوجه وقت سحر می شدند و برای سحر برمی خاستند. (اسلامی ده وسطی، میناب، ۱۳۸۶)

آداب سحری خوردن

در جزیره کیش غذاهای سحری معمولاً از تنوع کمتری برخوردار است، اما همیشه وعده سحری از افطار مهم تر است تا آنجا که گاهی برای سحری برنج با گوشت یا ماهی می خورند. اهل سنت می گویند، «آخِرَ السُّحُورِ وَ مَحَلُّ الْفُطُورِ» یعنی خوردن سحری را باید زودتر و مدتی قبل از اذان به پایان رساند، اما خوردن افطاری را باید بلافاصله بعد از اذان شروع کرد. بنابر این باور، ساکنان اهل سنت این جزیره نیم ساعت تا یک ربع قبل از اذان صبح دست از خوردن غذا می کشند.

رمضان به روایت مردم هرمزگان ❖ ۱۶۷

پیش تر میان شیعیان جزیره کیش چنین مرسوم بود که ملأ قبل از خوردن سحری به مسجد می‌رفت و روی بام مسجد مناجات می‌خواند، اما با آمدن برق به این منطقه و بلندگودار شدن مسجد، ملأ به داخل مسجد می‌رود و مناجات او از بلندگو پخش می‌شود. ملأ حدود یک ساعت قبل از اذان به خانه می‌رود، سحری‌اش را می‌خورد و دوباره به مسجد برمی‌گردد و با خواندن مناجات، مردم را به امساک دعوت می‌کند. با نزدیک شدن به وقت اذان صبح، ملا بعد از چند دقیقه مناجات خوانی، چند بار عبارات زیر را تکرار می‌کرد:

أَيُّهَا النَّادِمُ تَبَّهْ وَ أَشْرَبَ الْمَاءِ الْتَرَّاحِ
ای کسی که خوابیده‌ای بلند شو و آب پاکیزه بنوش
قَبْلَ أَنْ يَنْلِجَ النُّورَ، يَا تَيْكَ الصَّبَّاحِ
قبل از آنکه نور باز شود و صبح بر شما وارد شود
الْتَرَّيَا غَرَبَتْ وَ دَيْكَ صَاحِ

ستاره ثریا به طرف غرب رفت و خروس خواند
مردم با شنیدن این اشعار آخرین لقمه‌های غذا را می‌خورند و آب یا قهوه‌شان را می‌نوشند.

ملأ پس از سه تا چهار دقیقه بعد از مناجات خوانی، دوباره می‌خواند:

إِمْسَاكُ، أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ إِمْسَاكُ
أَيُّهَا الصَّائِمُونَ إِمْسَاكُ، إِمْسَاكُ، إِمْسَاكُ

با شنیدن این عبارات مردم دیگر دست از خوردن می‌کشند و آماده نماز صبح می‌شوند.

خواندن اشعار مربوط به امساک نیز تا سال ۱۳۷۵ ادامه داشت.

در بین اهل سنت ساکن جزیره کیش نیز مرسوم است که قدری پیش از شنیده شدن صدای اذان، دست از خوردن بکشند؛ اما امام جمعه اهل سنت، هر شب به مؤذن سفارش می‌کند که چند دقیقه‌ای پیش از وقت اذان شرعی، اذان بگوید تا اگر کسی قبل از آن بیدار نشده است با صدای اذان بیدار شود تا بتواند جرعه‌ای آب بنوشد. (صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

آداب افطار

اهل سنت معمولاً زودتر از شیعیان اذان مغرب را می‌گویند و زودتر هم افطار می‌کنند. آنها بلافاصله بعد از اذان مغرب، با خرما یا یک لیوان آب یا یک سرانگشت نمک، روزه خود را باز می‌کنند؛ البته قبل از افطار حتماً دعای «اللَّهُمَّ لَكَ صُومْتُ وَ بَكَ آمَنْتُ وَ عَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَ عَلَى رِزْقِكَ أَفْطَرْتُ، ذَهَبَ الطَّيْمَةُ ابْتَلَتِ الْعُرُوقَ وَ ثَبَتِ الْأَجْرُ انْشَاءَ اللَّهِ تَعَالَى» را می‌خوانند. از آنجا که اهل سنت معتقدند قبل از نماز باید روزه خود را باز کنند، پس ابتدا افطاری مختصری می‌خورند، بعد به مسجد می‌روند و نماز مغرب را به جماعت می‌خوانند و پس از خواندن نماز، افطاری کامل می‌خورند. ملاک آنها برای اینکه با شنیدن اذان افطار می‌کنند، حدیثی از پیامبر است که فرموده‌اند: «افطار کنید حتی با یک جرعه آب».

بعضی از خانواده‌های اهل سنت در جزیره کیش رسمی کهن دارند که دقایقی قبل از اذان یک سینی غذا به مسجد بفرستند تا کسانی که مستقیم از سرکار یا بیرون از خانه به مسجد می‌روند، بلافاصله بعد از اذان و قبل از نماز روزه خود را باز کنند یا اگر غریبه‌ای در داخل مسجد باشد که امکان تهیه افطار را نداشته باشد، با آن غذا، افطار کند. در گذشته برای افطار فقط کاسه‌ای خرما به مسجد می‌فرستادند، اما با گذشت زمان سینی‌های افطاری که به مسجد فرستاده می‌شوند، مفصل‌تر شده‌اند تا جایی که بعضی از زنان یک بشقاب برنج و گوشت به مسجد می‌فرستند. زنان هرگز با سینی افطار وارد مسجد نمی‌شوند و این وظیفه بر عهده نوجوانان است. در داخل مسجد، سینی‌های غذا را به ردیف در یک گوشه می‌چینند تا هنگام افطار فرا برسد.

غذاهایی که اهالی کیش به عنوان افطاری می‌خورند، عبارت‌اند از: خرما، لگیات^۱، هریسه، فرنی، نشاسته، ساگو^۲، خنفروس^۳، جله^۴، سربه^۵، مرگ^۶ و مضروبه^۷. سفره‌های

1. legiyât

2. sâgu

3. xanfrus

4. jelah

5. sorba

6. moreg

7. mazrube

رمضان به روایت مردم هرمزگان ❖ ۱۶۹

افطاری اغلب رنگین تر است و معمولاً زنان برای افطاری چند نوع غذا - هفت تا هشت نوع غذا- درست می کنند و در بیشتر اوقات هر کسی از غذایی که درست می کند یک کاسه یا یک بشقاب به منزل همسایه می فرستد. با وجود غذاهای متنوع بر سر سفره افطار، مردان از سر سفره افطار کاملاً سیر بلند نمی شوند، چون باید در مجالس قرآن شرکت کنند. (صادقی، بندرلنگه، ۱۳۸۶)

اهالی میناب نیز علاوه بر آش رشته محلی، غذاهای متنوعی در ماه رمضان می پزند که عبارتند از: انواع شیرینی، فرنی و نان های محلی از جمله نان مهباه، نان کلوچه ای با زعفران و نان توموشی^۱ که به آن نان تاوه هم می گویند. برای تهیه این نان، آرد را در ظرفی می ریزند و کم کم آب به آن اضافه می کنند و با دست هم می زنند تا زمانی که خمیر به نسبت روانی به دست آید. چون این نان معمولاً با مهباه^۲ یا سوراغ^۳ خورده می شود، به آن نمک نمی زنند. تابه را گرم و کمی چرب می کنند و مقداری از خمیر را روی آن قرار می دهند و آن را با وسیله ای به صورت دایره وار پهن می کنند. چون خمیر روان است، باید با قطر بسیار کمی آن را پهن کنند. سپس اضافه خمیر را برمی دارند و به ظرف برمی گردانند و روی آن مهباه یا سوراغ می ریزند. مهباه که به آن ماهیاوه^۴، مهوه^۵ و موه^۶ هم می گویند، در اصل از ترکیب دو کلمه ماهی و آب^۷ ساخته شده است. مهباه یعنی خوراک آب و ماهی. برای تهیه مهباه یا سوراغ، ابتدا یک نوع ماهی ریز به نام موتو^۸ را که به طول پنج تا ده سانتیمتر است، روی شن و ماسه سواحل خلیج فارس خشک می کنند. بعد از خشک شدن ماهی ها را کاملاً می کوبند و الک می کنند. پودر ماهی های الک شده را با زردچوبه، فلفل، رازیانه، گشنیز، گندم، جو و خردل مخلوط

1. tumuši
2. mahiâveh
3. surâq
4. mâhiâveh
5. mahveh
6. maveh

۷. آوه یا او در گویش میناب به معنی آب می باشد.

۸. به این ماهی خشینه، مومغ یا ساردی هم می گویند.

۱۷۰ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

می‌کنند و دوباره می‌کوبند و در آب و نمک می‌ریزند و در نهایت مایع به نسبت روانی به دست می‌آید که به رنگ تیره مایل به خاکستری است. این مایع را در شیشه یا خمره مخصوص به مدت بیست تا سی روز در آفتاب نگهداری می‌کنند و بعد از آن مهیاوه آماده و قابل استفاده است. (اسلامی ده‌وسطی، میناب، ۱۳۸۶)

تغییر ساعت کار در ماه رمضان

در بندرلنگه زندگی روزمره در ماه مبارک رمضان به کلی متفاوت از دیگر ایام سال است. از آنجا که مردم به نسبت دیگر ماه‌های سال، در شب‌های ماه رمضان کمتر می‌خوابند، صبح‌ها با تأخیر کار خود را آغاز می‌کنند. هنگام ظهر هم کارشان را تعطیل می‌کنند و برای استراحت یا خواندن نماز به خانه می‌روند. در گذشته که در بعضی سال‌ها ماه رمضان با فصل صید مروارید همزمان می‌شد، رسیدن این ماه تقریباً به مفهوم تعطیلی عمومی در آبادی بود؛ زیرا بر اساس دستورات دینی فرو رفتن فرد روزه‌دار در آب، باعث باطل شدن روزه می‌شود. در چنین مواقعی مردان روستای ماشه^۱، صبح از خانه خارج می‌شدند و در زیر سایه درختان لور کنار چاه‌های «بندالممذر»^۲ دور هم می‌نشستند و به گپ زدن می‌پرداختند. با گرم شدن هوا هر چند وقت یک بار سطلی آب از چاه می‌کشیدند و روی خود می‌ریختند و در سایه درختان چرت می‌زدند. بعضی‌ها هم می‌نشستند و قرآن می‌خواندند.

کار ماهیگیری چه در گذشته و چه در حال حاضر در طول روزهای ماه رمضان ادامه دارد، اما ماهیگیران قبل از اذان مغرب به خشکی برمی‌گردند و صید شبانه انجام نمی‌شود (صادقی، بندرلنگه، ۱۳۸۶). اگر ماه رمضان در فصل تابستان باشد، ساعات کاری کمتر می‌شود؛ یعنی از بعد از نماز صبح تا ساعت ۱۰ صبح کار می‌کنند. (اسلامی ده‌وسطی، میناب، ۱۳۸۶)

۱. از آبادی‌های جزیره کیش

رمضان به روایت مردم هرمزگان ❖ ۱۷۱

روزه گرفتن کودکان

با وجود اینکه مراجع تقلید معمولاً کودکان را قبل از رسیدن به سن بلوغ از روزه گرفتن معاف می‌دارند، اما در میان بومیان کیش بسیاری از بچه‌ها با وجود مخالفت خانواده‌هایشان از سنین هشت تا نه سالگی روزه گرفتن را شروع می‌کنند. به روزه «کله‌گنجشکی» در کیش «نص یوم^۱» و «ربع یوم^۲» می‌گویند. این نوع روزه مخصوص بچه‌های کمتر از هشت تا نه سال است. والدین در گذشته به بچه‌ها می‌گفتند، اگر کسی روزه نگیرد، او را در «فنتاس^۳» می‌گذارند و آن را می‌بندند و در دریا می‌اندازند. در جزیره کیش مرسوم نیست که برای اولین مرتبه‌ای که بچه روزه گرفته است، به او هدیه بدهند. (صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

برخورد با روزه‌خوار

در ایام گذشته اگر کسی روزه‌خواری می‌کرد، از سوی شیخ جزیره تنبیه می‌شد. ضمن اینکه ناخداها این گونه افراد را با خود به دریا و صید نمی‌بردند، مبادا که برکت کارشان از بین برود. (صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

برگزاری مجالس ختم قرآن

هر سال تعدادی از بومیان شیعه و اهل سنت جزیره کیش در خانه چند نفر مجلس قرائت قرآن برگزار می‌کنند. به این مجلس «مدرسه‌القرآن» یا به طور خلاصه «مدرسه» می‌گویند. در این مدرسه‌ها فقط مردان شرکت می‌کنند و زنان، مجلس قرائت قرآن ندارند. مدرسه‌های اهل سنت بعد از نماز تراویح شروع می‌شود. صاحبخانه و قاری بلافاصله بعد از نماز به خانه برمی‌گردند و جلسه شروع می‌شود. مردم هم گروه گروه، به مجالس مختلفی که در جزیره برگزار می‌شود، می‌روند. مدرسه‌های شیعیان نیز یکی

1. naseyom

2. rob 'eyom

۳. fantâs: منبع بزرگ آب شیرین در کشتی.

دو ساعت بعد از افطار آغاز به کار می‌کنند. برگزارکننده هر مدرسه از یک قاری می‌خواهد که در طول دوره هر شب در مجلس حضور یابد و دست کم دو تا سه ساعت قرآن بخواند. به قاری اصلی هر مجلس «دریس^۱» می‌گویند. در مدرسه به روی تمام بومی‌ها باز است. مردم تک تک یا در گروه‌های چند نفری به مجلس وارد می‌شوند. کسانی که قرائت قرآن بلد هستند، بعد از قاری می‌توانند قرآن بخوانند. برای اینکه نوبت قرائت به آنها برسد، کسی که تمایل به خواندن قرآن دارد به هنگام خواندن قاری اصلی در زمانی مناسب به او «احستتم» می‌گوید؛ قاری نیز آیه را تا آخر می‌خواند و بعد قرائت را قطع می‌کند و قرآن را به شخص داوطلب می‌دهد و می‌گوید «و انت» و آن فرد قرائت را شروع می‌کند. معمولاً بعد از خواندن هر ربع جزء، قاری می‌گوید، «آجرک الله!»؛ این گونه، کسی که در حال قرائت است آیه را به پایان می‌برد و قرائت قرآن را به قاری اصلی واگذار می‌کند. بعضی دیگر هم که قصد خواندن قرآن را دارند، قرآن را برمی‌دارند و هم‌چنان که قاری می‌خواند، آنها هم پیش خود با صدای کوتاه قرآن می‌خوانند. هر گروه از مهمان‌ها که وارد می‌شوند، صاحبخانه در یک سینی برای آنها انواع غذاها و شیرینی‌های محلی را می‌آورد. مهمان‌ها ساعتی می‌نشینند، به قرآن گوش می‌دهند یا خود قرآن می‌خوانند، پذیرایی می‌شوند و بعد مجلس را ترک می‌کنند. بسیاری از آنان به همین ترتیب هر شب در چند مدرسه حاضر می‌شوند. در جزیره کیش شیعیان و اهل سنت در مجالس قرآن یکدیگر شرکت می‌کنند. آیین‌های ختم قرآن شیعیان و اهل سنت به جز تفاوت‌های جزئی، یکسان هستند. در میان اهل سنت، روحانی هر شب در یکی از مدرسه‌ها حضور پیدا می‌کند و در کنار آیاتی که خوانده می‌شود، به توضیح و تفسیر آیات نیز می‌پردازد. اما در مجالس شیعیان، هر شب در انتهای مجلس، قاری دعای افتتاح را به طور کامل می‌خواند. (صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

بعد از شب بیست و یکم ماه رمضان کسانی که در جلسه حاضر هستند، در پایان مجالس قرآن، برای خواندن نماز «قیام» به مسجد می‌روند. در گذشته بعضی از

رمضان به روایت مردم هرمزگان ❖ ۱۷۳

خانواده‌ها برای این ساعت، سینی مواد غذایی برای نمازگزاران به مسجد می‌فرستادند که به این وعده غذایی غبگه^۱ می‌گفتند.

در سه شب آخر ماه رمضان، تمام کسانی که مجالس قرائت قرآن داشتند، مراسم ختم قرآن برگزار می‌کنند. به این مجالس «ختم بخش» می‌گویند. ختم قرآن در مجالس شیعیان با حضور ملّا و در میان اهل سنت با حضور روحانی برگزار می‌شود. روحانیون برای این سه شب برنامه‌ریزی می‌کنند که در هر شب در سه تا چهار مجلس دعای ختم را بخوانند. بعد از خواندن این دعا، مجلس قرائت قرآن ماه رمضان در آن خانه برپا می‌شود. بعد صاحبخانه به همراه حاضران به طور دسته‌جمعی از یک خانه به خانه دیگر می‌روند. از این رو شلوغ‌ترین شب‌ها، در هر یک از مدرسه‌ها شب ختم قرآن است. در هر مجلس، بعد از پایان دعا صاحبخانه با چای، قهوه و انواع شیرینی‌ها و غذاهای محلی از میهمانان پذیرایی می‌کند. در این شب، پذیرایی بسیار مفصل‌تر از دیگر شب‌های برگزاری مجلس قرائت قرآن است. در میان اهل سنت، صاحبان هر مجلس به این مناسبت گوسفند قربانی می‌کنند و با برنج و گوشت از میهمانان پذیرایی می‌کنند.

دعای ختم در میان اهل سنت با سوره فاتحه شروع می‌شود. سپس آیاتی از ابتدا و انتهای سوره بقره و آیاتی از سوره آل عمران قرائت می‌گردد. در ادامه وقتی روحانی به قسمت «وَ كَلَامُكَ الْقَدِيمِ إِجْلَالاً وَ فِخْرًا وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَكْفِرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَ يُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا» از دعا می‌رسد، مکث می‌کند و برگزارکننده دوره قرآن چنین نیت می‌کند «اللَّهُمَّ يَا مُنْزِلَ الْقُرْآنِ وَ مُثَبِّتَ آيَاتِهِ ثَبِّتْ حَاجَاتِهِ الْخَتَمَاتِ عَلَيَّ كَافِي أَمْوَاتِنَا أَجْمَعِينَ» اگر برگزارکننده دوره نتواند این بخش از دعا را بخواند، ملّا خود به نیابت از طرف او همان قسمت را می‌خواند و در انتهای دعا می‌گوید: «علی کافّتِ أمواتِ مَوَلِکِی أَجْمَعِینَ». در ادامه، ملّا دعاهایی می‌خواند که مردم بعد از هر دعا «آمین» می‌گویند:

اللَّهُمَّ اجْعَلْ ثَوَابَ مَا قَرَأَ وَ بَرَکَاتِ نَوْرِ مَا تَلَوْنَا
 مِنْ کِتَابِکَ الْعَزِیزِ وَ أَصْلِهِ
 وَ رَحْمَتِهِ مِنْکَ نَازِلَهُ
 (آمین)

و ...

۱۷۴ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

در خاتمه ملأ می‌گوید «الفاتحه» و حاضران در مجلس فاتحه می‌خوانند و سپس سفره غذا را پهن می‌کنند. آنها معتقدند که هر چه تعداد آمین‌گویان بیشتر باشد، ثواب اهل مجلس بیشتر خواهد بود. اما در مجالس ختم قرآن شیعیان، ابتدا قاری سوره‌های پایانی قرآن از سوره «الضحی» تا «الناس» را می‌خواند. مجلس ختم قرآن آنها باید قبل از عید فطر برگزار شود؛ از این رو گاهی اوقات در شب عید فطر مردم تا ساعاتی پس از نیمه شب مشغول برگزاری مجلس ختم قرآن هستند. (صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

در بندرلنگه نیز برای برگزاری جلسه ختم قرآن یک نفر قاری توانمند را دعوت می‌کنند تا به مدت یک ماه بعد از نماز مغرب و عشا تا وقت سحر در جلسات ختم قرآن شرکت کند و قرآن بخواند. جلسات ختم قرآن بعد از خواندن نماز تراویح آغاز می‌شود و بعد از پایان قرائت قرآن در ساعت دوازده شب نماز «قیام‌اللیل» را می‌خوانند. مجالس قرآن‌خوانی در بندرلنگه تا بیست و پنجم ماه رمضان ادامه دارد و در این مدت این جلسات هر شب در منزل یک نفر برگزار می‌شود. در آخرین جلسه قرائت قرآن شعرهایی به فارسی و عربی می‌خوانند که بیشتر مضمون وداع با ماه رمضان را دارد و مشابه اشعار الوداع‌خوانی در جزیره کیش و سایر نقاط هرمزگان است.

در روز ختم قرآن با خوردن شیرینی «خاله» و قهوه به جلسات قرائت قرآن ماه رمضان پایان می‌دهند. (محسنی‌زاده، بندرلنگه، ۱۳۸۶)

مراسم نیمه رمضان

ساکنان جزیره کیش شب پانزدهم ماه رمضان را «لیله‌الرمضان» می‌گویند. در این شب بچه‌های کوچک به طور دسته‌جمعی به در خانه‌ها می‌روند و با خواندن اشعاری از مردم شیرینی و تنقلات می‌گیرند. همچنین بعضی از مردم غذا درست می‌کنند و به خانه مستمندان می‌فرستند، بعضی‌ها هم گوسفند ذبح می‌کنند و گوشت آن را در بین مردم تقسیم می‌کنند (صادقی، کیش، ۱۳۸۶). همچنین اهالی بندرلنگه در روز پانزدهم رمضان برای روز عید فطر لباس می‌دوزند. لباس که دوخته شد، آن را نزد ملایسی می‌برند تا روی آن وردی بخواند و به قول خودشان، «نظر بُرکند» تا از آسیب و چشم زخم در امان باشند. (محسنی‌زاده، بندرلنگه، ۱۳۸۶)

عزاداری برای شهادت حضرت علی(ع)

در جزیره کیش، شب‌های نوزدهم، بیستم و بیست و یکم ماه رمضان، بعد از افطار شیعیان در حسینیه‌ها جمع می‌شوند. در گذشته رسم بر این بود که به مناسبت شهادت حضرت علی(ع) صبح و ظهر و شب به طور متوالی مجالس سینه‌زنی بر پا می‌شد و جماعت بین دو حسینیه دسته‌روی^۱ می‌کردند. اما در سال‌های اخیر فقط شب‌ها در حسینیه جمع می‌شوند. ملّا روضه و مصیبت می‌خواند و مجلس به پایان می‌رسد. گاهی اوقات هم به صورت «لطمیه^۲» سینه‌زنی می‌کنند. در این شب‌ها مجالس قرائت قرآن شیعیان برای شرکت در عزاداری تعطیل می‌شود. (صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

در شهر میناب مرسوم است که به مناسبت شهادت حضرت علی(ع) دیوارهای مساجد و حسینیه‌ها را سیاه‌پوش می‌کنند و در شب‌های نوزدهم، بیستم و بیست و یکم مراسم تعزیه‌خوانی برپا می‌شود. افراد در مجلس حلقه سینه‌زنی تشکیل می‌دهند و آرام می‌چرخند و سینه می‌زنند. حلقه تشکیل شده در جای خود آرام حرکت می‌کند و گاهی به پایین خم می‌شود و سینه می‌زند. هزینه این مراسم بر عهده برگزارکننده مراسم است. دیگر افراد حاضر در مراسم نیز هر کس به نسبت توانایی مالی خود کمکی می‌کند. همچنین خانواده‌هایی که نذر دارند، یک شب قبل از شهادت امام علی(ع)، خمیر آماده می‌کنند و نان می‌پزند. بیماران به نیت بهبود یافتن از این نان می‌خورند و در صورتی که تندرستی خود را به دست آوردند، سال آینده لوازم برپایی مجلس عزاداری حضرت علی(ع) را فراهم خواهند کرد. (اسلامی ده‌وسطی، میناب، ۱۳۸۶)

آیین شب‌های احیا

اهالی جزیره کیش شب‌های بیست و سوم و بیست هفتم ماه رمضان را «لیل‌القدر» می‌دانند و در حسینیه جمع می‌شوند و به خواندن قرآن و دعا می‌پردازند. مجالس شب قدر با خواندن «دعای افتتاح» شروع می‌شود. پس از آن قاریان حاضر در مجلس سه

۱. دسته‌گردی یا حرکت دسته‌ها بین دو حسینیه

۱۷۶ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

سوره «عنکبوت»، «روم»، «دخان» و پس از آن آیه‌الکرسی را می‌خوانند. در ادامه دعای «جوشن کبیر» خوانده می‌شود. دعای شب نوزدهم ماه رمضان از «صحیفه سجادیه» نیز در این شب‌ها خوانده می‌شود که در موقع خواندن این دعا، مردم قرآن یا جزواتی از آن را روی سر می‌گیرند و همان گونه که از آداب خواندن این دعاست، در پایان دعا هر کدام از عبارات «بک یا الله، بحمد» را ده بار تکرار می‌کنند و وقتی به نام حضرت مهدی (عج) رسیدند، همه به احترام این نام از جای خود برمی‌خیزند. در شب قدر، بعضی از پیرمردها با خود تکه‌ای نخ شصت تا هفتاد سانتیمتری به حسینه می‌برند. موقعی که قاریان «دعای جوشن کبیر» را می‌خوانند، در بیان هر بند هم‌چنان که همراه جمعیت عبارت «لا اله الا انت، الغوث، الغوث» را تکرار می‌کنند، یک گره به نخ می‌زنند که در پایان، صد گره مانند دانه‌های تسبیح به دنبال هم قرار می‌گیرند. به این نخ «خیط مال لیلۃ‌القدر» می‌گویند. این نخ را تا شب قدر سال آینده در خانه نگه می‌دارند و اگر کسی، به‌خصوص بچه‌ها دچار تب شدید شوند، آن را به دور گردنش می‌بندند و معتقدند که تب خیلی زود پایان می‌یابد.

مردم جزیره کیش برای این نخ خاصیت‌های زیادی قائل هستند. مثلاً زنانی که توانایی باردار شدن نداشتند این نخ را بلندتر می‌گرفتند تا بتوانند به دور شکم خود ببندند. یا آن را به بازوی دختری که برایش شوهر پیدا نمی‌شد، گره می‌زدند. حدود سی سال پیش در شب‌های قدر چند نفر از پیرمردها هنگام خواندن «دعای جوشن کبیر» چند جحله^۱ را پر از آب می‌کردند و مقابل خود قرار می‌دادند و در مدتی که این دعا خوانده می‌شد، یک تسبیح امام حسین - تسبیحی که از کربلا آورده باشند - را داخل آب می‌چرخاندند. در پایان دعا، آب جحله‌ها را بین مردم تقسیم می‌کردند. مردم این آب را به عنوان تبرک به خانه خود می‌بردند و در طول سال برای شفا به بیماران می‌دادند.

یکی دیگر از آداب مربوط به شب قدر، تفأل با قرآن است. بعد از پایان مراسم قرآن بر سر گذاشتن، هر کس قرآن یا جزوه‌ای را که بر سر گذاشته است، به دست می‌گیرد و

۱. jahleh: کوزه، که از آن به عنوان ابزار موسیقی هم استفاده می‌کنند.

رمضان به روایت مردم هرمزگان ❖ ۱۷۷

نیت می‌کند و قرآن را باز می‌کند. بعضی فقط بر اساس واژه‌های «خوب» و «بد» که در بالای بعضی قرآن‌ها نوشته شده است، فال می‌گیرند و بعضی دیگر مضمون نخستین آیه از صفحه سمت راست را ملاک قرار می‌دهند. بعضی مردان که می‌خواهند برای چند نفر از اعضای خانواده خود فال بگیرند، به همان تعداد جزوه یا قرآن را بر روی سر می‌گیرند و در پایان مجلس به نیت هر یک از اعضای خانواده یکی از جزوات را باز می‌کنند و پاسخ خود را از آیه‌های قرآن می‌گیرند. (صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

عید مردگان

مردم شهرستان میناب روز بیست و ششم و بیست و هفتم ماه رمضان را عید مردگان می‌نامند. روز بیست و ششم رمضان برای کسانی که در سال‌های پیش تر فوت کرده‌اند و روز بیست و هفتم برای تازه‌درگذشتگان، غذا تهیه می‌کنند و خیرات می‌دهند. (اسلامی ده‌وسطی، میناب، ۱۳۸۶)

آیین وداع با ماه رمضان (الوداع)

بومیان کیش بر اساس یک سنت دیرینه از شب بیست و هفتم تا آخرین شب ماه مبارک رمضان، مراسم الوداع برگزار می‌کنند؛ به این شکل که بعد از نماز عشا، نمازگزاران در مسجد حلقه می‌زنند و اشعاری را با مضمون خدا حافظی با ماه رمضان در قالب جمع‌خوانی، می‌خوانند. نمازگزاران بخشی از این همخوانی را با گویش محلی می‌خوانند و می‌گیرند. ترجمه بخشی از آن اشعار چنین است.

الوداع، الوداع یا رمضان الوداع

ای ماه رمضان، ماه سراسر رحمت و برکت،

افسوس که قدر تو را ندانستیم و با تو وداع کردیم

رمضان تو ماه فضیلتی و ما نتوانستیم از تو کمال استفاده را ببریم،

الوداع، الوداع، الوداع، یا رمضان الوداع.

۱۷۸ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

مجلس وداع اهل سنت در شب‌های بیست و هفتم و بیست و هشتم، بعد از نماز تراویح در مسجد برگزار می‌شود، اما مجالس وداع شیعیان در خانه‌هایی است که مجلس قرائت قرآن در آنها برپا می‌شود. در این شب‌ها، شیعیان دعای وداع با رمضان را قرائت می‌کنند و همچنین قاریان اشعاری را با حالتی پرسوز می‌خوانند و حاضران در مجلس، بخش‌هایی از آن را به صورت همخوانی تکرار می‌کنند؛ به این شکل که در پایان هر بند از اشعار می‌خوانند:

الوداع الوداع یا شهر الله و علیک السلام یا شهر الصیام

(صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

روزه صبریات^۱

در میان اهل سنت جزیره کیش نیز همچون سایر هم‌کیشان آنها مرسوم است که شش روز بعد از عید فطر را روزه بگیرند که به این روزه «صبریات» می‌گویند. آنها معتقدند، شش روز روزه صبریات در نزد خداوند شصت روز محسوب می‌شود؛ اگرچه همگان روزه صبریات را نمی‌گیرند و این کار بستگی به تمایل فرد دارد. (صادقی، کیش، ۱۳۸۶)

منابع

- اسلامی ده‌وسطی، حمید، میناب، هرمزگان، ۱۳۸۶/۴/۱۹
- صادقی، سارا، بندرلنگه، کیش، هرمزگان، ۱۳۸۶/۶/۳
- محسنی‌زاده، علی، بندرلنگه، هرمزگان، ۱۳۸۶/۴/۹

گاچو؛ گهواره سنتی سیرجان

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۲/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۳/۲)

مهری مؤید محسنی^۱

چکیده

در گذشته گهواره یکی از ملزومات ضروری کودکان بود. تنوع کاری مادران در خانه و اشتغال طولانی مدت آنان از سویی و نیاز به قرار دادن کودکان در محلی امن و آرام، وجود این وسیله را در خانه‌ها ضروری می‌ساخت. این گهواره‌ها که بعد از آغوش مادر، آرام‌ترین و امن‌ترین جایگاه برای کودکان محسوب می‌شد، در نقاط مختلف نام‌های متفاوتی داشت. در سیرجان به این گهواره سنتی، گاچو می‌گفتند که از جایگاه خاصی هم برخوردار بود. ساخت گهواره و نحوه استفاده از آن و نگهداری آن پس از بزرگ شدن کودک نیز در میان خانواده‌ها، آداب و سنن خاصی داشت. فرایند ساخت گاچو، معمولاً به استطاعت مالی خانواده‌ها بستگی داشت و جنس و مرغوبیت آن را تعیین می‌کرد.

در این نوشتار که داده‌های آن به روش مشاهده مشارکتی و پژوهش میدانی گردآوری شده، به نحوه ساخت گاچو، باورها و ادبیات شفاهی پیرامون آن اشاره شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد برگزاری مراسم گاجوبندون به‌طور مفصل برای فرزند اول و در دهمین روز تولد انجام می‌گرفته، هرچند برای فرزندان دیگر هم این مراسم برپا می‌شده است. دیگر آنکه بین نوزاد و گاچو ارتباط و وابستگی عاطفی وجود داشته است. امروزه گاجوهای فرسوده با از دست دادن کاربری، جنبه تزئینی یافته‌اند.

کلیدواژه‌ها: گهواره، گاچو، گاجوبندون، فرهنگ مردم سیرجان، ادبیات شفاهی سیرجان.